

СВІТОВА ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНА КРИЗА: ФАКТОРИ ТА НАСЛІДКИ

На основі комплексного дослідження здобутків різних шкіл економічної теорії в статті подано сутнісну характеристику кризових явищ, визначено специфіку сучасної світової кризи та її особливості, проаналізовано та згруповано за напрямками світові антикризові заходи.

Ключові слова: кризові явища, фінансово-економічна криза, специфіка кризи, антикризові заходи.

Теорія криз перебувала в центрі уваги економічної науки. Незалежно від ідеологічно-політичних установок, відмінності в методологічних підходах, означена проблема розроблялася представниками класичної школи, марксизму, монетаризму, неолібералізму, неокласичного синтезу, інституціоналізму. І це не випадково, оскільки економічні кризи порушували поступальний розвиток економіки, приводили до глибоких соціально-політичних, техніко-технологічних, галузевих, міжгалузевих і інституційних трансформацій.

Серед класиків теорії криз доцільно зазначити М. Туган-Барановського, Н. Кондратьєва, М. Дж. Кейнса, які запропонували світу обґрунтовані теорії циклів та основні напрями подолання кризових явищ. Спроби дослідити сутність сучасної кризи зроблено багатьма науковцями, зокрема П. Кругманом, С. Глазьевим, В. Мау, які довели, що глобальна криза трансформувалася в масштабну рецесію та поступово набуває ознак тривалої депресії. Але обґрунтованої та ефективної антикризової політики науковці досі не запропонували.

Метою статті є дослідження специфіки сучасної світової кризи, визначення її особливостей, причин виникнення та наслідків впливу на світовий економічний розвиток.

Криза 2007 р., як завжди, почалася раптово. Характерно, що світовий економічний бум останнього десятиліття породив ілюзії про початок «ери процвітання» капіталізму та вирішення проблем депресій. Багато вчених робили на початку ХХІ ст. оптимістичні заяви, що «проблема недопущення депресій вирішена», «сучасна макроекономічна політика вирішила проблему ділового циклу» [1, с. 24].

Тому в рамках дослідження спробуємо відповісти на такі ключові питання: у чому специфіка й особливості світової кризи, причини та можливі шляхи виходу: які перспективи після кризового розвитку економіки України.

Вважають, що її специфіка й особливості полягають у такому: *по-перше*, нинішня криза вибухнула в умовах економіки, яка глобалізується, звідси її масштаби та глибина. Причому її прояв був сильніше в розвинених країнах і меншою мірою торкнувся периферії світової економіки. Оскільки події, пов'язані з кризою, розвиваються дуже динамічно, сьогодні важко прогнозувати її наслідки,

але висловимо гіпотетичну думку, що зрештою вихід з кризи буде здійснений за рахунок економік, які розвиваються. Необхідно відзначити, що останнім часом поширено є теорія декаплінгу. Сутність її полягає в тому, що «ринки, які розвиваються або не мають чітких ознак стабільності, є «мотором», який зупинить кризу та виведе розвинені країни з рецесії, що починається» [2, с. 4].

По-друге, сучасна криза – це перша світова криза, яка відбувається в умовах беззастережної перемоги капіталізму. Разом із соціалізмом зникла суть опозиції капіталізму, її становий хребет. Оскільки ніякої альтернативи вільному ринку немає, капіталізм, разом зі своїми пороками беззастережно править у світі. Але це не означає консервацію такого становища і в можливих глибинних соціально-економічних змінах визначальну роль може відіграти сучасна економічна криза. Тут доречно привести думку лауреата Нобелівської премії за 2008 рік П. Кругмана: «З часом будуть запропоновані інші ідеології ... і це відбудеться швидше, якщо нинішня економічна криза виявиться тривалою та глибокою» [1, с. 32].

По-третьє, криза має системно-інституційний характер. Останнім часом у структурі сучасної економіки домінує інформаційна складова. Криза показала, що вона близька до меж свого розвитку, і певною мірою стала причиною сучасної кризи. В наш час важко прогнозувати, які структурні зміни відбудуться, проте їх результатом буде перерозподіл потоків капіталу, ресурсів, інтелектуального потенціалу в світовому та регіональних аспектах.

По-четверте, до особливостей кризи слід віднести її інноваційний характер. В останнє десятиріччя світова економіка, і особливо економіка розвинених країн, мала інноваційну домінанту. Про це свідчать технологічні прориви у сфері інформатики, зв'язку, нанотехнологій. Але при цьому випереджальними темпами розвивалися й фінансові інновації. Були створені нові фінансові інструменти, впроваджений новий вид фінансових операцій, платіжних систем і фінансово-технічних заходів та прийомів. Введення цих інновацій, на перший погляд, мало на мети цілком прагматичні цілі: зменшити фінансові ризики та витрати, прискорити фінансові операції, полегшити доступ до кредитних ресурсів, максимізувати прибуток і, в підсумку, створити умови для стабільного економічного зростання. Криза показала, що результати цих фінансових інновацій домінують у своїй негативній складовій. По-перше, кардинально трансформовані товарні ринки, особливо біржові ринки сировинних товарів. По-друге, у міру впровадження нових фінансових інструментів, які мали вторинний характер, поступово втрачався контроль над функціонуванням світового фінансового ринку з боку відповідних інститутів.

По-п'яте, криза торкнулася і світоглядної основи розвитку економіки – неоліберальної моделі глобалізації в тому вигляді, як вона сформувалася наприкінці ХХ ст. До фундаментальних основ цієї моделі відноситься домінуюча роль США в економічній, політичній, військовій сферах, роз'єднання в економіці фінансової сфери і виробничої, а також пов'язана з цим поява величезної кількості вторинних фінансових активів, що не мають забезпечення. Слід підкреслити, що при цьому відбувалося нав'язування інститутів «ліберальної демократії» іншим країнам безвідносно до того, чи існують для цього необхідні

умови. Більшість країн виявилися не готовими до перегляду колишнього неоліберального курсу та, відповідно не мають ефективної тактики і стратегії протидії та подолання кризи.

Аналіз особливостей і специфіки сучасної кризи дозволяє зробити висновок, що незважаючи на деякі аналогії з перманентними кризами 70-х - 80-х рр. XX ст., а також Великою депресією (1929-1933 рр.), вона виходить за рамки традиційних підходів до питань причин і наслідків означеного явища. Сучасна економічна наука висунула й активно обговорює досить багато версій причин і наслідків глобальної фінансово-економічної кризи. Розбіжність у поглядах є значною досить, починаючи від поверхневих – величезна кількість «поганих боргів» США у вигляді іпотечних кредитів, закінчуючи більш складними, таких як «перманентне відставання розвитку інститутів і практик забезпечення економічної відповідальності від зростання швидкості, щільності та масштабів економічних взаємодій і процесів» [1, с. 36].

Не вдаючись детально в історико-аналітичний екскурс, відзначимо, що глибинна, сутнісна причина економічних криз полягає в суперечності між генетично властивому капіталізму прагненню до наживи, заснованому на егоїзмі окремих людей, суспільних груп, держав і їх різних об'єднань, і можливостями та механізмами її досягнення. В умовах глобалізованої світової економіки означене становище виявляється через суперечність між глобальним характером виробництва і капіталу та транснаціональною корпоративною формою привласнення.

Вказана суперечність, тією чи іншою мірою, сформувала причини сучасної кризи. Їх можна умовно поділити на три групи: фундаментальні, системні проблеми світового соціально-економічного розвитку; специфічні, особливості і проблеми економіки США та її становища і ролі в світовій економіці; особливі причини, породжені характером, станом і специфікою розвитку нестійких економік. Ураховуючи, що США є лідером розвинених економік, перша і друга групи причин у своїй основі ідентичні.

Загальновизнано, що криза почалася з іпотечного ринку США, але це тільки зовнішній прояв. Тому зміна механізмів фінансування іпотеки, посилення регулювання цього ринку може вирішити тільки тактичні цілі окремого сектора реальної економіки. Іпотека – це важливий атрибут економіки, одна з головних складових споживчого суспільства, інвестиційного попиту, внутрішнього ринку. Нерухомість продовжує залишатися одним із головних видів активів. У цьому плані іпотечна місія – це ліквідні за своїми якісними характеристиками вкладення. Іпотечний бум на початку XX ст. створив піраміду нерухомості в США, а також інших розвинених країнах. До середини 2006 р. « усе житло було переоцінене більше ніж на 50%, за умови усунення цього завищення ціни повинні впасти на третину» [1]. Після того, як піраміда розвалилась, «приблизно у 12 млн американських домовласників вартість житла ... була негативною» [1]. На початок 2008 р. іпотечний борг у США досяг майже 100% річного ВВП – 12-13 трлн дол., а в деяких розвинених країнах це співвідношення було ще вище. Дуже складно дати оцінку багато це або мало, але слід зазначити, що це вкладення під реальні товарні активи, які можуть як впасти в ціні, так і зрости.

Певну роль відіграли й такі, на перший погляд інноваційні, фінансові схеми та інструменти, як цінні папери з аукціонною ставкою, кредитні дефолтні свопи та схеми субстандартних позик. Їх застосування, як правило, дозволяло узгодити інтереси позичальників і кредиторів. Тому шукати першопричину світової фінансової кризи в іпотечному секторі економіки нелогічно. Іпотечна криза – це зовнішній прояв глибинних процесів і тенденцій розвитку світової фінансової системи в умовах глобалізації, та її головної складової – світового валютного ринку.

Як наголошувалося вище, глобальних рецептів щодо виходу з кризи світова наукова еліта не має. Тому вироблення заходів щодо усунення негативних наслідків кризи є завданням національних економік. Тут можна спостерігати досить-таки широку палітру: від традиційних – заходи з порятунку банківської системи, збільшення споживчого попиту, стимулювання інвестицій до абсолютно протилежних, що відображено в таблиці 1.

Погіршення економічної ситуації в світі закономірно призвело до системної внутрішньої кризи в Україні. Відбулося суттєве зменшення обсягів виробництва в усіх провідних секторах економіки (за виключенням сільського господарства – рекордний врожай 2008 р.), що призвело до падіння ВВП на 20,3% у I і на 17,8% у II кв. 2009 р. порівняно з попередніми періодами. Приблизно у 3 рази знизилися фінансові результати діяльності підприємств, стрімко падає їх платоспроможність. Криза практично зупинила інвестиційний процес, падіння обсягів інвестицій в основний капітал в 2009 р. склала 56,7% від рівня 2008 р.

Зростає напруженість у сфері обслуговування державного боргу. Протягом 1999-2006 рр. державний борг залишався стабільним – коливався в межах 75-85 млрд грн, у 2007 р. заборгованість зросла до 88 млрд грн, у 2008 р. – 189,4 млрд грн. За перше півріччя 2009 р. державний борг України склав 256 млрд грн.

Тобто у відносних показниках борг України збільшився від 12,4% ВВП до 40% ВВП [8]. Тому витрати бюджету щодо обслуговування державного боргу значно зростають, а отже, засобів на оновлення економіки й антикризових заходів немає. А враховуючи суттєве скорочення реального обсягу фінансування наукових досліджень (з 12,8% у 2006 р., до 2% у 2007 р.), розраховувати на технологічні прориви, випереджальний розвиток та інноваційні програми виходу з кризи поки не має сенсу.

Відповідно доцільно зазначити, що єдино полярний світ зжив себе.

Його крах, поза сумнівом, зачепить основи всієї західної цивілізації. В цілому, поділяючи цю думку, необхідно звернути увагу на деякі суперечливі тенденції, які виявилися в процесі поточної кризи. З одного боку, незважаючи на загальновизнане розуміння того факту, що США втрачає роль світового лідера, про що заявляє його нинішнє керівництво, Барак Обама 22 травня 2009 року на зборах Національної академії наук США заявив: «Америка повинна бути лідером. І зараз ми маємо знов вийти вперед».

З іншого – існує і певна безальтернативність цього лідерства. Склалася досить парадоксальна ситуація, збереження нинішнього світопорядку негативно впливає на «решту» всього світу, будучи найбільш значущою загрозою для безпеки та соціально-економічного розвитку більшості його регіонів.

Таблиця 1 – Антикризові заходи, які реалізуються в різних країнах

Антикризові заходи	Країни
<i>1 блок – підтримка банківської системи</i>	
1. Рекапіталізація банків	США, Австрія, Бельгія, Німеччина, Греція, Іспанія, Італія, Кіпр, Люксембург
2. Використання стабілізаційних кредитів	США, Євросоюз, Франція, Іспанія, Італія, Швеція, Норвегія, Великобританія
3. Заходи щодо реструктуризації банківської системи, з урахуванням сприяння об'єднанню банків, або їх націоналізація	Бельгія, Нідерланди, Португалія, Ісландія, Швеція, Великобританія, Ірландія
4. Скорочення процентної ставки практично до нуля	—
5. Розширення гарантій по вкладах фізичних осіб до 100%	—
6. Заходи щодо «розчищення» балансів банків, включно з наданням державних гарантій стосовно проблемних активів	США, Канада, Німеччина, Іспанія, Італія, Великобританія, Данія, Швеція, Швейцарія, Японія, Корея, Австралія
<i>2 блок – грошово-кредитна політика</i>	
1. Зниження процентних ставок з метою запобігання дефляції	США, Канада, Євросоюз, Швейцарія, Швеція, Норвегія, Данія, Великобританія, Австралія
2. Підвищення процентних ставок у деяких країнах	Ісландія, Білорусія, Росія
3. Зниження курсу національної валюти	Ісландія, Бразилія, Мексика, Україна, Білорусія
4. Зниження норм резервування	Китай, Бразилія, Болгарія
5. Застосування новітніх інструментів кредитування, включно до фінансування національним банком державних бюджетів	—
<i>3 блок – підтримка реального сектора економіки (стимулювання попиту)</i>	
1. Підтримка окремих галузей. (наприклад, автомобілебудування, транспортна інфраструктура, й т. ін.)	США, Канада, Франція, Швеція, Китай, Канада, Франція, Китай, Гонконг, Казахстан, Італія, Швейцарія, Тайвань, Аргентина
2. Зменшення податків	Німеччина, Швейцарія, Японія, Україна
3. Підвищення податків	Литва
4. Підтримка малого та середнього бізнесу	Німеччина, Греція, Італія, Японія, Китай
5. Створення спеціальних бюджетних фондів	Франція, Бразилія, Гонконг, Кувейт
6. Збільшення державних зобов'язань (боргів)	Німеччина, Франція, Норвегія, Японія
<i>4 блок – підтримка населення</i>	
1. Підвищення суми гарантій по вкладах	США, Канада, Бельгія, Італія, Україна
2. 100% гарантії по вкладах	Німеччина, Австрія, Греція, Ірландія
3. Прийняття програми навчання та адаптації осіб, які втратили роботу	США, Канада, Греція, Італія
4. Націоналізація пенсійних фондів	Аргентина
5. Збереження робочих місць	Німеччина
6. Збільшення інвестицій в освіту	Франція, Китай

Безальтернативність американської гегемонії, перш за все, пов'язана зі сформованою світовою валютно-фінансовою системою, яка дозволяє зберігати та навіть збільшувати розміри фінансової і ресурсної «податі», яку отримує лідер з інших країн світу. Якщо розглядати фінансово-економічне становище США крізь призму боргових зобов'язань, то це країна-банкрот. Але традиційна логіка тут недоречна, оскільки в реаліях, що склалися, тільки ця держава може продавати свої борги. Така ситуація потребує серйозної перебудови. Що стосується впливу кризи на українську економіку, необхідно відзначити таке. По-перше, вона має подвійну економіко-політичну основу. Без вирішення політичних проблем практично неможливо нейтралізувати й усунути наявні негативні економічні наслідки кризи. По-друге, інституційно не розвинена економічна структура України найповніше сприйняла всі недоліки ліберальної економіки, а не маючи її переваг, вона не може адекватно реагувати на всі можливі наслідки кризи.

Література

1. Кругман П. Возвращение Великой депрессии / П. Кругман. – М.: Эксмо, 2009. – 336 с.
2. Мау В. Драма 2008 г.: от экономического чуда к экономическому кризису / В. Мау // Вопросы экономики. – 2009. – № 2. – С. 4-7.
3. Глазьев С. Мировой экономический кризис как процесс смены технологических укладов / С. Глазьев // Вопросы экономики. – 2009. – № 3. – С. 27.
4. Назарбаев Н. Ключи от кризиса / Н. Назарбаев // Российская газета. – 2009. – № 4839. – С. 2-6.
5. Арригини Дж. Долгий двадцатый век. Деньги, власть и истоки нашего времени / Дж. Арригини; перевод с англ. А. Смирнова, Н. Эдельман. – М.: Территория будущего, 2006. – 472 с.
6. Глазьев С. Об антикризисной стратегии России / С. Глазьев // Российский экономический журнал. – 2009. – № 6. – С. 3-37.
7. Белорус О.Г. Глобальное устойчивое развитие: монография / О.Г. Белорус, Ю.М. Мацейко – К.: КНЕУ, 2006. – 484 с.
8. Яценко Н. Экономика Украины 1999-2008: потерянное десятилетие / Н. Яценко // Зеркало недели. – 2010. – № 51 (779). – С. 3.